

(A) = Åpen, kan bestilles fra Universitetet i Stavanger / Arkeologisk museum

(B) = Begrenset distribusjon

(C) = Kan ikke utleveres

A 241 Vats kirke

Portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter

Behandlingsrapport

Hilde Smedstad Moore

AM saksnummer: 09/2861

Dato: 22.06.10

Sidetall: 19

Opplag: 5

Oppdragsgiver: Vindafjord kyrkjelege fellestråd

Stikkord: Portretter
Retusjering
1700- talls maleri
Hans Sager

Oppdragsrapport 2010/11
Universitetet i Stavanger,
Arkeologisk museum,
Avdeling for konservering

Utgiver:
Universitetet i Stavanger
Arkeologisk museum
4002 STAVANGER
Tel.: 51 83 31 00
Fax: 51 84 61 99
E-post: post-am@uis.no

Stavanger 2010

A 241 Vats kirke

Portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter

Behandlingsrapport

Hilde Smedstad Moore

Universitetet
i Stavanger

Arkeologisk museum

A 241 VATS KIRKE

Notat om behandling av portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter fra Vats kirke

Motiv:	Portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter
Signatur:	Trolig Hans Sager. Spor etter rød signatur på ovalen i nedre høyre del. I det øvre venstre hjørnet står det skrevet: <i>Obiit. Aô. 1696_atatis-17.-</i> (døde i 1696 i en alder av 17)
Datering:	Trolig 1701
Mål maleri:	80,8 x 71,5 cm
Mål med ramme:	91 x 82 cm
Teknikk:	Olje på lerret

Historikk

Karen var prestedatter av Damianus Frantzøn og Karen Ovisdatter Ovsø. Hun var forlovet med Kapellan Jens Schreuder. Faren til Karen døde i 1689, kapellanen giftet seg med moren og Karen skal ha dødd av sorg 7 år etter, altså i 1696. Portrettet henger i Vats kirke sammen med 4 andre portretter som blir attribuert Hans Sager. Signaturen er kun synlig på to av maleriene, men de resterende tre har så mange kunstneriske likheter at det er stor sannsynlighet for at Hans Sager også har malt disse. Da alle maleriene skal være malt i 1701 må portrettet av Karen være et fantasibilde eller en kopi, da det er malt etter Karens død (Bugge 1920:136-137).

Beskrivelse av maleriet

Portrettet er i halvfigur med ansiktet vendt svakt mot venstre. Hun har lyse brunt krøllete hår som er pyntet med to røde blomster og en sten i gull. Hun er kledd i lys grå-grønn kjole med blomstermønster i mørk grønnlig brun og rødt. Kjolen har hvite kniplingskanter nederst på kjolearmene og langs utringningen i brystet. Bryststykket er trekantet med gullbroderier på grå bunn. I høyre hånd holder hun et forgylt dødninghode, dette skal betegne henne som død (Bugge 1920:136). Bakgrunnen er sort og portrettet er kranset inn i en mørk grønnlig brun

oval laurbærkrans. Øverst i venstre hjørne står det skrevet i rødt ”obiit Aô 1696, atatis 17”. Nederst i høyre hjørne på ovalen er utydelige spor i rødt antageligvis etter en signatur. Deler av restene kan se ut som en H (for Hans?)(se fig. 6).

Tidligere undersøkelser og behandling

1955-1930

Maleriet har blitt behandlet opp til flere ganger. Maleriet ble dublert i 1930-årene av malerikonservator G.Gotaas. Han klebet på nytt lerret av jute med voks. Denne voksen ble relativt raskt grålig på maleriets forside og i 1955 ble maleriet behandlet av Ove Qvale. Overflatevoksen ble fjernet, løs maling festet og gamle skader ble kittet og retusjert. I tillegg fikk maleriet ny ferniss (Frøysaker 2005:30-31).

1978

Sigrid Christie og Rolf Johansen undersøkte flere av inventarstykkene i mars 1978 og det ble rapportert at portrettet av Karen Damianus Frantzønsdatter hadde mange store retusjer som var bleknet.

2005

I forbindelse med oppussingsarbeider i kirken ble maleriet besiktiget av malerikonservatorer fra Arkeologisk museum i Stavanger (AmS) på forespørsel av kirkevergen i Vindafjord. Det ble også på dette tidspunktet anbefalt at den løse malingen burde konsolideres.

2006

På oppdrag av Riksantikvaren (RA) ble maleriet besiktiget og tilstandsvurdert i juni 2006 av konservatorer fra Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) og AmS, som ledd i en tilstandsvurdering av kunst og kirkeinventar i kirker i Rogaland. I tilstandsrapporten anbefales det at løs maling på portrettet bør konsolideres. Korrigering av retusjene ble ikke vurdert under denne besiktigelsen.

Undersøkelse og dokumentasjon

For å kunne behandle portrettet av Karen Damianus Frantzønsdatter fra Vats kirke var det nødvendig å besvare en rekke spørsmål. Hvordan så portrettet ut som nytt?, hva har skjedd med det i ettertid?, hva er originalt materiale og hva er sekundært? hvilke skadetyper hadde det og hvilke skader krevde hvilke tiltak?. Det var derfor nødvendig å undersøke maleriet med ulike teknikker.

For tilstandsvurderingen ble maleriet undersøkt med det blotte øye, med lupe og i arbeidsmikroskop. Maleriet ble også undersøkt i sidelys for å kartlegge omfanget av oppskallinger. UV-lys, røntgenfotografering og arbeidsmikroskop ble benyttet for å undersøke omfanget av eldre avskallinger, retusjer og overmaling.

Det ble også utført en rekke behandlingstester for å komme frem til de best egnede behandlingsmetodene. Alle behandlingstestene ble utført under arbeidsmikroskop. De tekniske undersøkelsene ble supplert med studier av litteratur og arkivmateriale. Forslag til undersøkelser og behandling er blitt forelagt RA for godkjenning (behandlingsforslag 07.12.07). Aksept for alternativ 3 er gitt i brev datert 15.01.08.

Tilstand før behandling

Det var makkhull i blindrammen, men disse er trolig av eldre dato. Det er antageligvis ikke aktiv makk.

Maleriet er malt på et finvevd lerret. Lerretet er voksdublert og spent opp på en sekundær kileramme. Ombrettskantene var påsatt papirkanter. Lerretet er akseptabelt stramt, men oppspenningsspikrene var rustne. Malinglaget hadde mange oppskallinger. Det ble tatt røntgenbilder av maleriet og disse viste tydelig at store områder av original maling er avskallet (se fig. 8). Orienteringene av avskallingene går i alle retninger og kan tyde på at maleriet har vært brettet eller rullet sammen. Hele bakgrunnen er overmalt slik at både original maling og avskallede områder er dekket med et sekundært malinglag. Avskallinger i figuren var retusjerte og på enkelte områder gikk retusjene over originalt malinglag. Det har tidligere blitt antatt at retusjene var blitt bleket eller misfarget, men under renseprøvene som ble utført på maleriet sommeren 2009 viste at når retusjene ble mettet med etanol kom fargene frem igjen (se fig. 10-11). Det kan derfor tyde på at retusjene trolig var oppbrutt slik at lyset ble spredt og at retusjene fremkom melkehvite. Et gammelt foto fra 1920, altså før restaureringene i 1930-årene og 1955, viste at portrettet tidligere har sett temmelig annerledes ut (se fig. 7).

Prydrammen har enkelte skraper og hjørnene var noe åpne og løse. Rammen var noe støvete, men i ellers god tilstand.

Behandling

Konsolidering

Maleriets oppskallinger ble konsolidert med Medium for Consolidation (MFK). Dette konsolideringsmiddelet ble valgt da det er stabilt i forhold til svingninger i fuktighet og temperatur. MFK har dessuten gode kapillærkrefter som gjør at limet trenger godt inn under oppskallingene. Konsolideringen ble utført med en tynn pensel og rester ble fjernet med en lett fuktet bomullspinne.

Fjerning av ferniss, retusjer og overmaling

Retusjene kunne trolig blitt regenerert ved å fernissere maleriet på nytt, men undersøkelsene av maleriet avslørte at retusjene stod feil i forhold til hvordan portrettet originalt hadde sett ut. Det var spesielt tydelig i tilknytning til nese- og munnparti (se fig. 14-17). Det ble derfor ansett som viktig å fjerne retusjene for å gjenopprette maleriets opprinnelige estetiske uttrykk.

Det ble utført flere tester til fjerning av ferniss og retusjer (behandlingsforslag 2007). Fjerningen ble hovedsakelig utført med etanol. Etanolen løste opp både fernissen og mye av retusjene. Flere av retusjene viste seg midlertidig å være vanskelig å løse og på disse områdene var det derfor nødvendig å fjerne retusjene mekanisk med skalpell. På enkelte områder i kjolen ble det i tillegg benyttet en rensesegel bestående av zylene og etanol som løsemiddel¹. For å ha best mulig kontroll over prosessen ble fjerningen utført under mikroskop. På den måten var det lett å skille originalt malingslag fra retusjer og overmaling. På grunn av tidsmangel ble ikke de eldre kittinger fra behandlingen fra 1955 fjernet. Det ble heller ikke ansett som nødvendig da kittingene var stabile og lå jevne på overflaten i forhold til den originale malingsfilmen. De eldre kittingene har ulike farger på forskjellige områder, i karnasjonen er kittet lyse rød, i kjolen gråhvit og håret lysebrun.

Ferniss, retusjer og overmalinger ble fjernet kun i figuren. Overmalinger i bakgrunnen ble ikke fjernet da det ville blitt for tidkrevende. I tillegg ville det kreve omfattende retusjering. Fjerning av denne overmalingen ville dessuten påvirke maleriets visuelle uttrykk i liten grad.

Visuell reintegrering

Fernissering

MS2A ble valgt som retusjerings- og sluttferniss til maleriet. MS2A har relativt like optiske egenskaper som naturlige harpikser. MS2A er stabil og har mindre tendens for å gulne over tid enn naturlige harpikser. Retusjerningsfernissen ble påført med pensel i tre omganger².

Kitting

De største skadeområdene med ikke tilfredsstillende kitting ble kittet med limkitt³, mens noen avskallinger ble stående uten kitting. Kittingene ble isolert med MS2A ferniss, slik at den ikke løste seg opp under retusjeringen.

Retusjering

Til retusjeringen er det benyttet en såkalt normal retusjeringsteknikk. Det vil si at skadeområdene er retusjert slik at retusjene integreres i maleriets helhet ved betrakningsavstand. På grunn av maleriets plassering i kirken er betrakningsavstanden i dette tilfelle satt til ca 2 – 2,5 m. Betraktes maleriet nærmere denne avstanden er retusjene synlige. At retusjene er synlige på nært hold er en fordel fordi at det er enkelt å skille mellom originalt malinglag og retusjer.

Som retusjeringsmateriale ble Gamblin konserveringsfarger valgt. Disse konserveringsfargene består av løspigmenter blandet i Laropal A 81 harpiks. Laropal A 81 har gode håndterings- og optiske egenskaper. Den er stabil og gulner lite og endrer i liten grad løselighet over tid.

Da skadeområdene var større enn først antatt, ble retusjeringen vanskeligere og mer tidkrevende enn forventet. Det var særlig vanskelig i nese- og munnparti hvor mye original maling manglet. Det var likevel mulig å trekke opp linjer ut i fra små bevarte ”øyer” av original maling. Retusjeringen ble underveis sammenliknet med fotografiet fra 1920.

¹ Bestående av xylene, etanol, vann, ethomeen C 25 og carbopol EZ

² 4 deler standardløsning i 1 del white spirit (standardløsning inneholder 150g harpiks i 330 ml white spirit)

³ 2 del kritt, 1 del limvann (7% harelim) + noen dråper linolje.

P.g.a den selektive rensingen av fernissen på malerioverflaten var det vanskelig å oppnå et sluttresultat med en jevn glans. Det ble derfor valgt å tilsette sluttfernissen matt ferniss⁴ for å oppnå en jevnere glans. Det var også ønskelig at glansen ikke skiller seg ut til de andre portrettene i kirken, som har noe matter overflate enn en ren MS2A ferniss. Sluttfernissen ble påført med sprøytepistol og ble påført i tre omganger.

Sluttresultatet ble likevel ikke fullstendig jevnt. Men det antas at glansen likevel er tilfredsstillende og at det er lite trolig at glansforskjellen vil være visuelt forstyrrende når maleriet henges opp i kirken. Dersom det likevel skulle vise seg at dette ikke stemmer kan det ved en senere anledning vurderes å fernissere maleriet med en mattere ferniss slik at glansen blir noe jevnere.

Blindramme og prydramme

De rustne oppspenningsspikre ble erstattet med nye og lerretet ble strammet ved å slå ut kilene. Papirstrimlene som var tapet til lerretet og blindrammen ble fjernet. Områder med spor etter makkangrep ble penslet med Boracol⁵. Deretter ble det påsatt nye papirkanter av syrefri papirtape.

Prydrammen ble støvsuget og retusjert med gouche farger. Spikrene i prydrammens hjørner ble slått bedre inn slik at rammen ble mer stabil. Rammen ble festet til maleriet med nye beslag og det ble montert bakplate av Klug bølgepapp.

Oppsummerende kommentarer

Da det var spor etter makkangrep på maleriets blindramme er det ønskelig å holde dette under oppsikt. Makk trives ikke i miljø med relativ fuktighet (RF) under 60%. Det bør derfor settes en klimamåler i kirken og kontrollere klima over tid. Dersom det viser seg at RF i perioder overstiger 60 % bør det vurderes å foreta noen tiltak. Slike tiltak kan evt. være å bytte ut blindrammen til maleriet, eller forbedre klimaet i kirken. Undertegnede vil sette opp en klimamåler i kirken ved tilbakelevering av maleriet og lese av målingene etter noen måneder. Samtidig med avlesing av klimamåleren bør det kontrolleres om det er nye flygehull i blindrammen. Det er i dag ingen synlige flygehull i blindrammen da de gamle hullene er dekket med syrefri tape.

Stavanger, 24.juni 2010

Hilde Smedstad Moore
Malerikonservator

⁴ MS2A matt:blank forhold 3:1 første spraying, de 2 siste matt:blank forhold 4:1. (matt standardløsning=21 g mikrokrystallinsk voks (cosmolloid), 54 ml MS2A stock solution 450 ml white spirit, 10 ml Tinuvin)

⁵ Impregneringsmiddel som benyttes for å forebygge og bekjempe bl. a. stripet borebille (makk).

Litteratur

AmS arkiv Stavanger

Bugge, A. 1920. "Norske portretter", *FnFB Aarsberetning 1919*, s. 132-137

Frøysaker 2005 "Maleriene i Vats kirke" i *Vats kyrkje 150 år*, Vats sokneråd, s. 25-32

Riksantikvarens arkiv. Oslo

Anvendte materialer

Konsolidering: Medium for Consolidation (vannbasert polymerdispersjon, Lascaux, Sveits)

Rensing: Skalpell, etanol, xylene, ethomeen C 25 (Akzo Nobel Chemicals), Carbopol EZ2 (Linden Nazareth)

Kitting: Kritt, harehudlim, vann, linolje.

Retusjering: Laropal A81, løspigmenter (Gamblin Artists Colours)

Fernisering: MS2A (Linden Nazareth), white spirit, mikrokrystallinsk voks (Cosmolloid H 80)

Retusjering
pydramme: Gouche (Lukas)

Impregnerings-
middel til
blindramme: Boracol 10 RH (lavTOX a/s)

Papirtape
til blindramme: Klug syrefri papirtape (Arkivprodukter)

Bakplate: Klug bølgepapp (Arkivprodukter)

Fig. 1: Maleriet før behandling

Fig. 2: Maleriet etter behandling

Fig.3: Maleriets bakside før behandling

Fig. 4: Maleriets bakside etter behandling

Fig. 5: Figuren før behandling uten forsidesikring

Fig. 6: Spor etter signatur, nedre høyre hjørnet

Fig 7: Fotografi fra 1920 (fra Fortidsminneforeningens årbok 1919-1920)

Fig. 8: Røntgenfotografi av ansiktet

Fig. 9: Detalj av oppskallinger (ved figurens høyre albue)

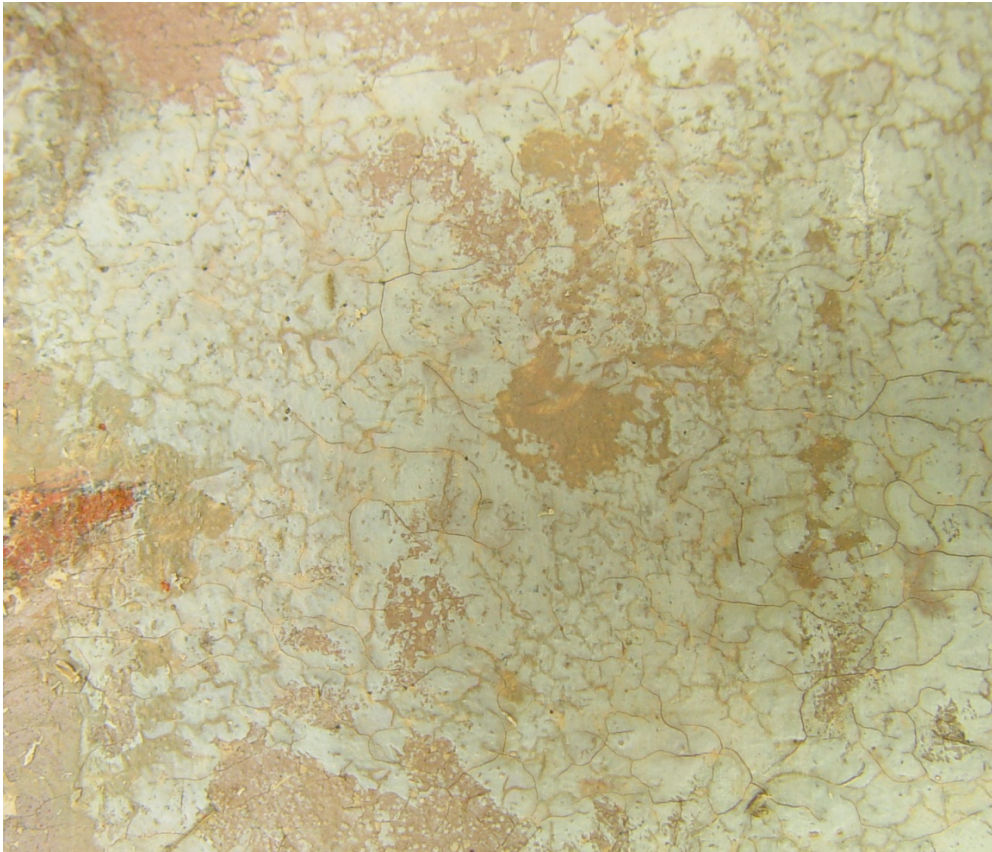

Fig. 10: Oppbrutte retusjeringer i figurens venstre ansiktsdel

Fig. 11: Oppbrutte retusjeringer i figurens venstre ansiktsdel mettet med etanol

Fig. 12: Figuren delvis renset

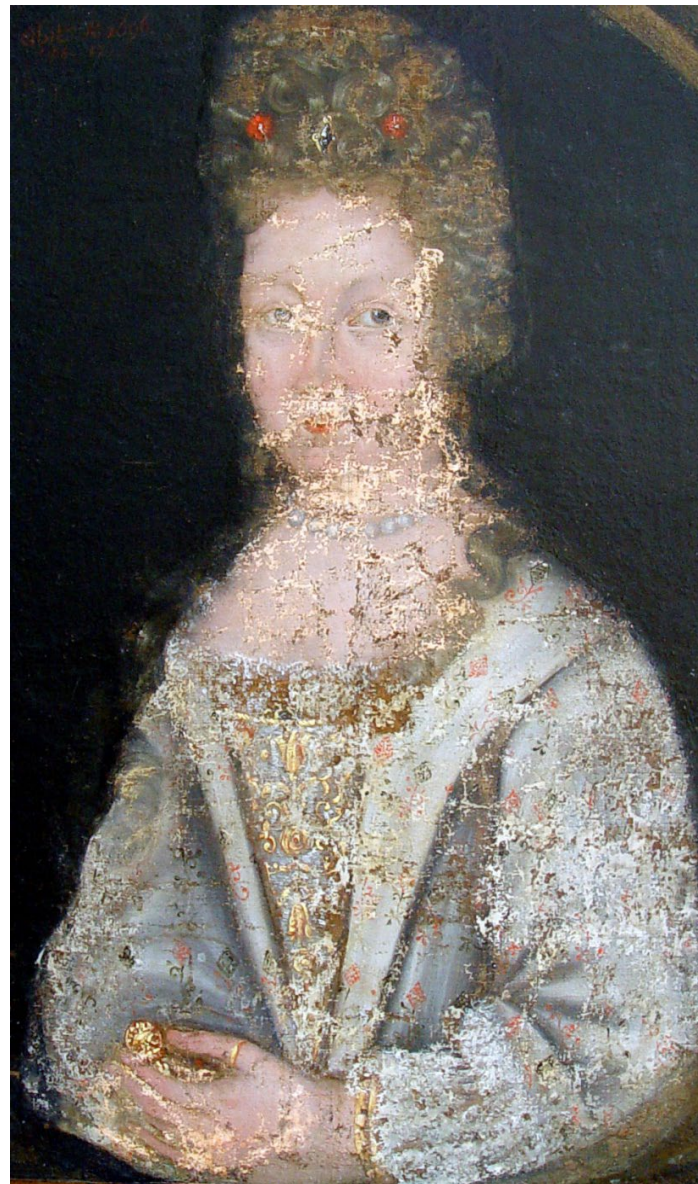

Fig. 13: Figuren ferdig renset

Fig. 14: Detalj av ansiktet før behandling

Fig. 15: Detalj av ansikt etter fjerning av overmaling og retusjer

Fig. 16: Detalj av ansikt etter kitting

Fig. 17: Detalj av ansikt etter retusjering

FOTOLISTE - Arkeologisk museum i Stavanger

Oppdrag: A 241 Vats kirke. Portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter							
Fotograf: Terje Tveit, Hilde Smedstad Moore				Sak nr:	Gard:	Gnr:110	Bnr:
AM ansv: Hilde Smedstad Moore				Kommune: Vindafjord			
AmS arkivnr	Bildenr. i rapport	Dato	Fotograf	Retn.mot	Motiv		
Rapport					Før behandling		
Sf 73070	Fig. 1	Des. 2007	TT		Helopptak av maleriet før behandling		
Sf 73071	Fig. 3	Des. 2007	TT		Helopptak av maleriets bakside før behandling		
Sf 73072	Fig. 6	Sommer 2009	HSM		Detalj av spor etter signatur, nedre høyre hjørnet		
Sf 73073	Fig. 8	Vinter 2010	HSM		Røntgenfotografi		
Sf 73074	Fig. 9	Sommer 2009	HSM		Detalj av oppskallinger (nedre venstre hjørnet)		
Sf 73075	Fig. 5	Sommer 2009	HSM		Maleriet før behandling uten forsidesikring		
Sf 73076	Fig. 14	Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens ansikt før behandling		
Sf 73077		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens bryst før behandling		

Oppdrag: A 241 Vats kirke. Portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter							
Fotograf: Terje Tveit, Hilde Smedstad Moore				Sak nr:	Gard:	Gnr:110	Bnr:
AM ansv: Hilde Smedstad Moore				Kommune: Vindafjord			
AmS arkivnr	Bildenr. i rapport	Dato	Fotograf	Retn.mot	Motiv		
Sf 73078		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens kjole, øvre venstre (billed)side før behandling		
Sf 73079		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens kjole, øvre høyre (billed)side før behandling		
Sf 73080		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens kjole (arm), midtre høyre (billed)side før behandling		
Sf 73081		Sommer 2009	HSM		Detalj av kjolens midtparti før behandling		
Sf 73082		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens kjole (arm), midtre venstre (billed)side før behandling		
Sf 73083		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens nedre venstre (billed)side (hånd) før behandling		
Sf 73084		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens nedre midtre del (billed)side før behandling		
Sf 73085		Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens nedre høyre (billed)side før behandling		
					Behandling		
Sf 73086	Fig. 12	Sommer 2009	HSM		Halve figuren renset		
Sf 73087		Sommer 2009	HSM		Detalj av ansiktet delvis renset		
Sf 73088	Fig. 10	Sommer 2009	HSM		Detalj av oppbrutte retusjeringer i figurens venstre ansiktsdel		

Oppdrag: A 241 Vats kirke. Portrett av Karen Damianus Frantzønsdatter							
Fotograf: Terje Tveit, Hilde Smedstad Moore				Sak nr:	Gard:	Gnr:110	Bnr:
AM ansv: Hilde Smedstad Moore				Kommune: Vindafjord			
AmS arkivnr	Bildenr. i rapport	Dato	Fotograf	Retn.mot	Motiv		
Sf 73089	Fig. 11	Sommer 2009	HSM		Detalj av oppbrutte retusjeringer i figurens venstre ansiktsdel mettet med etanol		
Sf 73090	Fig. 13	Sommer 2009	HSM		Figur ferdig renset		
Sf 73091	Fig. 15	Sommer 2009	HSM		Detalj av figurens ansikt ferdig renset		
Sf 73092	Fig. 16	Sommer 2009	HSM		Maleriet etter kitting		
Sf 73093		Vinter 2010	HSM		Detalj av ansiktet delvis retusjert (første lag retusjering)		
Sf 73094	Fig. 17	Vår 2010	HSM		Detalj av ansiktet ferdig retusjert		
					Etter behandling		
Sf 93841	Fig. 2	Mai 2010	TT		Helopptak etter behandling		
Sf 93842	Fig. 4	Mai 2010	TT		Helopptak av maleriets bakside etter behandling		